

DE SINT-MICHIELSABDIJ TE ANTWERPEN VANAF 1564 TOT 1596.

EEN BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER ORDE VAN PREMONSTREIT ONDER GENERAAL J. DESPRUETS.

Vooraf worde gewaarschuwd dat deze studie niet rechtstreeks wil wezen een monographie over de Sint-Michielsabdij te Antwerpen; doch veeleer een bijdrage tot de algemeene geschiedenis der Orde van Premonstreit onder het generalaat van abt-generaal J. Despruets.

Haar doel zal ze dus pas dan heelenal bereiken wanneer, door similaire studies over andere abdijen, zal kunnen uitgemaakt in welke mate de Sint-Michielsabdij te Antwerpen mede- of tegen-gewerkt heeft in de ernstige reformatiebeweging, door Despruets ingezet.

Dat zoo maar dadelijk, vóór die beweging in algemeene trekken geschetst werd, in een bepaalde abdij de verwezenlijking ervan wordt onderzocht, levert geen ernstig bezwaar. Want, om objectief een reformatie synthetisch te kunnen weergeven, heeft ze vooraf door inductief procédé in een reeks afzonderlijke abdijen te worden nagegaan. Trouwens, om deze studie te kunnen volgen, volstaat het te weten dat Despruets de eerste premonstratenzer generaal is geweest na afsluiting van het Concilie van Trente, de generaal nl. die tot abt van Prémontré werd aangesteld onmiddellijk na het veertigjarig beheer der commende-abten de kardinalen Pisani en d'Este, de generaal die ervan zijn levenstaak heeft gemaakt de reformatie van Trente in de Orde van Premonstreit te doen verwezenlijken.

Jan Despruets (1) werd geboren in Gaskonje, vermoedelijk

(1) Of nog des Pruets, dez Pruetz, de Pruetis. — Over Despruets kunnen voorloopig worden geraadpleegd L. Goovaerts, O. Praem., *Ecrivains, artistes et savants de l'Ordre de Prémontré*, bd I, bl. 182-184. Brussel, 1899-1916; *Anal. Praem.*

in het stadje Garos, tusschen 15 Mei 1520 en 15 Mei 1522. Hij werd premonstratenzer in de abdij *Gratia Dei* te Saint-Jean-de-Castelle (1). Door prelaat de Capdequi werd hij naar de hoogeschool te Parijs gestuurd en behaalde er den titel van doctor in de godgeleerdheid. In het jaar 1561 — hij was alstoen syndicus der Orde bij het Fransche hof — nam hij, op last van den koning, deel aan het Colloque de Poissy. Naar aanleiding van zijn aldaar gehouden zeer energieke rede tegen de commende-abten, nam kardinaal Pisani, welke sinds haast dertig jaar commendataris was te Prémontré, zijn ontslag. Na den dood van den daaropvolgenden commende-abt, kardinaal d'Este, werd Despruets door Paus Gregorius XIII door *provisio apostolica*, den 14 December 1572, tot abt van Prémontré benoemd. Pas na de aankomst van den officiëelen benoemingsbrief, nl. op 11 Juni 1573, volgde de inbezitneming van de abtelijke waardigheid.

Ruim twintig jaar bleef Despruets generaal: hij overleed op 15 Mei 1596. Over deze niet zeer lange tijdspanne verrichtte hij een arbeid, die merkwaardig moet heeten. Zooals gezegd, beoogde hij vóór alles een doorvoeren-in-de-praktijk van de reformatie van Trente, reformatie welke totdantoe in de Orde als korps nog niet was aangedurfd. En, in den heerlijken heropbloei, welken de premonstratenzer Orde in het begin der XVIIe eeuw beleefde, hoeft alvast een ruim deel der verdienste aan Despruets toegekend.

Voor de premonstratenzer abdijen uit Nederland is Despruets' generalaat geschiedkundig een werkelijk interessante periode. De reformatiebeweging was aldaar, reeds vóór Despruets' benoeming, ernstig aangevat geworden; doch die reformatie werd jammer buiten het centraal Ordebestuur aangegaan. Vandaar voor den nieuwen generaal moeilijkheden om de afgescheurde nationale congregatie der Nederlanden onder de obediëntie van het algemeen Ka-

[J. B. L'Ecu y, O. Praem.], Despruets Jean. *Supplément au Dictionnaire historique de l'abbé F. X. de Feller, formant suite à la nouvelle édition*, bd II, bl. 208-209. Parijs, 1819; J. Le Paige, O. Praem., *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis*, bl. 308, 957-979, 1067-1071. Parijs, 1633; C. Taiée, *Prémontré. Etude sur l'abbaye de ce nom, sur l'Ordre qui y a pris naissance, ses progrès, ses épreuves et sa décadence*, bd II, bl. 49-62. Parijs, 1873.

(1) De abdij van Castella is thans een kasteel, eigendom der weledele familie Bontemps du Barry Oldekop. Naar staatkundige indeeling, ligt ze thans te Duhort-Bachen bij Aire-sur-Ardour, departement der Landes, Frankrijk. Indertijd maakte ze deel uit van de premonstratenzer cirkarie van Gaskonje. Over de abdij van Castella werd totnogtoe haast niets gepubliceerd buiten de embryonaire monografie van J. Légé, pr., *Monastère et abbaye royale de Saint-Jean-de-la-Castelle à Dufort ou Duhort. Etude monographique*. Bordeaux, 1878.

pittel terug te brengen. Toen echter de centralisatie naar best verlangen was hersteld, beleefden de Nederlanden een reeks jaren van rebellie en oorlog tegen en vóór het spaansche bewind; en, door de lange vijandelijkheden, door zeer complexe oneenigheid in politieke en religieuze gezindheden, kwamen alstoen haast alle abdijen den ondergang nabij. Na de reductie der zuidelijke Nederlanden onder de macht der spaansche kroon, herbegon eindelijk een zeer langzame en zeer moeizame restauratie, die bij Despruets' overlijden nog niet was beëindigd.

Deze poging tot reformatie, dien haast totale ondergang, dien zeer moeizamen heropbloei vonden we in de geschiedenis der Sint-Michielsabdij zeer kenschetsend gerealiseerd. En daarom oordeelden we het gewenscht de studie *Uit het generalaat van abt-generaal J. Despruets* te beginnen met *De Sint-Michielsabdij te Antwerpen*.

Als basis, waarop deze studie berust, moeten vooreerst vermeld een stel tothedentoe onuitgegeven bronnen, meestal archiefbronnen, welke we als bijlage publiceeren. Vooral komen in aanmerking de akten der abtverkiezingen uit 1581, 1582-83, 1585 en 1590. Wijders, althans voor de jaren 1583-87, moeten vermeld een reeks brieven van Frans van Vlierden, prelaat van Park en vikaris van den abt-generaal. Buitendien komen nog in aanmerking enkele onuitgegeven akten, berustend op het Staats- en het Stadsarchief te Antwerpen of in het archief der abdij van Averbode. Van reëel nut waren ons ook de volumina van het *Antwerpsch Archievenblad*.

De geraadpleegde werken zijn meestal algemeene werken, doordien de geschiedenis der Sint-Michielsabdij tot nogtoe zoo weinig werd bestudeerd.

Onder Despruets' generalaat bestuurden drie prelaten de Sint-Michielsabdij, nl. Willem Greve (1564-81), Emericus Andries (1587-90) en Denys Feyten (1591-1612). Om naar behooren de toestanden en de personen te schetsen, welke Despruets in Sint-Michiels ontmoette, vinden we het gewenscht onze studie te beginnen vanaf 1564, toen prelaat Greve aan het bewind kwam.

We verdeelen in vier hoofdstukken.

Hoofdstuk I. Prelaat Willem Greve (1564-1581).

Hoofdstuk II. Het interregnum (1581-1587).

Hoofdstuk III. Prelaat Emericus Andries (1587-1590).

Hoofdstuk IV. Prelaat Dionysius Feyten (1591-1612).

VOORNAMELIJK GERAADPLEEGDE BRONNEN EN WERKEN

SIGLES.

AAA : Archief der abdij van Averbode.

AA. SS. : *Acta Sanctorum*.

AHEB : *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*.

ARB : Algemeen Rijksarchief Brussel.

ARB., *Pap. Et. Aud.* : Algemeen Rijksarchief Brussel, *Enquêtes ecclésiastiques, Papiers d'Etat et de l'Audience*.

Bijdragen : *Bijdragen tot de geschiedenis bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant*.

1. BRONNEN.

a. Bronnen in handschrift.

Acten der verkiezingen uit Sint-Michiels :

1. verkiezing van een administrator (ARB, *Pap. Et. Aud.*, nr 910).
2. abtsverkiezing in 1582-83 (*Ibid.*, nr 910).
3. abtsverkiezing in 1585 (*Ibid.*, nr. 912).
4. abtsverkiezing in 1590 (*ibid.*, nr. 914).

Brieven en acten betreffend de Sint-Michielsabdij, uit de briefwisseling van prelaat Van Vlierden van Park. Getrokken uit een register (XVIe e.). *Notae aliquot in Regulam S. Augustini et variae epistolae R. D. Francisci Vlierden, abbatis Parchensis*, bewaard in de abdij van Park. — Dit handschrift werd ons medegedeeld door onzen confrater P. J. Versteylen, archivaris te Park ; waarom, besten dank.

Enkele XVI-eeuwsche oorkonden en akten uit het vroegere archief van Sint-Michiels. Thans bewaard in AAA, sectie III ; in het Staatsarchief, het Stadsarchief of het archief der Lieve-Vrouwkerk te Antwerpen.

b. Gepubliceerde Bronnen.

Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas, uitg. M. Gachard (Commission Royale d'Histoire), bd. V. Brussel, 1848-79.

Correspondance de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II. Uitg. M. Gachard (Commission Royale

d'Histoire). Brussel, 1867-81.

Correspondance du Cardinal de Granvelle, uitg. E. Pouillet en C. Piot (Commission Royale d'Histoire). Brussel, 1877 vv.

Collegiale Actenboeken van Antwerpen (1577 vv), uitg. P. Génard en J. van den Branden in *Antwerpsch Archievenblad*, bd V, XV vv.

Gebodboeken van Antwerpen, uitg. G. Génard, in *Antwerpsch Archievenblad*, bd I, [1864].

De Spaansche Furie, uitg. J. van den Branden, in *Antwerpsch Archievenblad*, bd XXIII.

F. G. V., *Antwerpsch Chronyckje (1500-1574)*. Leiden, 1743.

2. VOORNAAMSTE WERKEN.

V. Barbier, *Histoire de l'abbaye de Floreffe de l'Ordre de Prémontré*, 2e uitg. Namen, 1892.

C. B. De Ridder, *L'abbaye de Saint-Michel à Anvers vers la fin du XVIe siècle*, AHEB, bd X, [1873], bl. 418-422.

J. C. Diercxens, *Antverpia Christo nascens et crescens*. Antwerpen, 1773.

P. Génard, *Verhandeling over de Sint-Michielsabdij te Antwerpen*. Antwerpen, 1857.

L. Goovaerts, O. Praem., *Ecrivains, artistes et savant de l'Ordre de Prémontré*. Brussel, 1899-1916.

Historisch Onderzoek naer den Oorsprong en den waren naem der openbare plaetsen en andere Oudheden van de stad Antwerpen. Antwerpen, 1828.

Geciteerd : *Historisch Onderzoek... Antwerpen*.

C. L. Hugo, O. Praem., *Sacri ac candidi ordinis Praemonstratensis Annales. Pars Prima. Monasteriologia*. Nancy, 1736.

S. Lairuelz, O. Praem., *Optica Regularium ceu Commentarius in Regulam S. P. N. Augustini*. Pont-à-Mousson, 1603.

J. Le Paige, O. Praem., *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis*. Parijs, 1633.

Obituarium Ecclesiae S. Michaelis Antverpiae, uitg. [P. Génard]. Antwerpen, 1859.

Dit obituarium werd pas opgemaakt einde XVIIIe e.

Obituarium Ecclesiae S. Michaelis Antverpiae in quo Nomina, annus et Dies obitus Reverendissimorum Dominorum Abbatum Reverendorum Dominorum Canonorum, Novitiorum et Fratrum Laicorum ejusdem Ecclesiae, quorum notitia haberi potuit describuntur, hac 20 Martii 1797. Hs. AAA, sectie III,

reg. nr 2. Klein 16°, 372 blz. in perkamenten band. Einde XVIIIe e. met additamenta XIXe e.

- D. Papebroch, *De Abbatia S. Michaelis Antverpiensis* (AA. SS., 1 bd van Juni, bl. 933-960). Antwerpen, 1695.

Geciteerd: Papebroch, AA. SS., l. c.

- D. Papebroch, *Annales Antverpienses*, uitg. Mertens en Buschmann. Antwerpen, 1847.

Geciteerd: Papebroch, *Ann. Antv.*

- A. Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*, bd 2, bl. 88-134. Den Haag, 1726.

Geciteerd: Sanderus, *Chor. sacra Brab.*

- C. Taiée. *Prémontré. Etude sur l'abbaye de ce nom, sur l'Ordre qui y a pris naissance, ses progrès, ses épreuves et sa décadence*. Parijs, 1873.

- A. Van Boterdael, O. Praem., en A. Van Hulsel, O. Praem., *Brabantia Praemonstratensis sive Abbatiarum hujus Circariae, item Parthenaei de Keyserbosch necnon Collegii Praemonstratensis in Lovanio brevis et succincta descriptio. Ad usum eorum quibus Sanderi et Annalium Praemonstratensium operosa volumina desunt*. Hs. XVIIIe e., AAA, sectie IV, nr 85.

- J. Vannerus, *Inventaire des archives de l'abbaye de Saint-Michel à Anvers reposant aux archives de l'Etat en cette ville. Analectes de l'Ordre de Prémontré*, bd VIII, [1912] en IX, [1913].

HOOFDSTUK I

PRELAAT WILLEM GREVE. 1564-1581.

Vóór we aanvangen met het verhaal der voornaamste gebeurtenissen uit het abbatiaat van prelaat Willem Greve, hoeven we een overzicht te geven van den toestand der abdij, stoffelijk en moreel, tentijde van Greve's benoeming.

Aan de hand van de velerlei gravuren, welke van de oude Sint-Michielsabdij bestaan, is het niet onmogelijk zich een denkbeeld te vormen van de abdijgebouwen, zooals die moeten bestaan hebben bij den aanvang van Greve's abbatiaat.

Daar zijn nl., om de Sint-Michielsabdij te situëeren in het ensemble der stad Antwerpen, de kaart der stad, naar de in September 1565 vervaardigde houtsneêplaat van Virgilius Bononien-sis (1), en de beide plannen der stad uit 1576 en 1585, verschenen in het bekend platenatlas der godsdienstoorlogen in de Nederlanden (2).

Met betrekking tot de gebouwen der abdij zelve, komen in aanmerking een gravuur uit de XIVe eeuw (3), een andere uit 1420 (4), uit 1500 (5), uit 1515 (6), uit 1560 (7), rond 1570 (8), uit

(1) Gereproduceerd als bijlage in *Historisch Onderzoek... Antwerpen*.

(2) Nl. de gravuren nr 111 en 215.

(3) Getrokken uit een kaart van den loop der Schelde, op last van den hertog van Burgondië, Philips de Goede, gemaakt. Van die kaart bestaat een echtverklaarde kopij uit 1505, gereproduceerd tegenover het titelblad van zoo-even vermeld *Historisch onderzoek... Antwerpen*. De gebouwen der Sint-Michielsabdij, détail uit die kaart, staan afzonderlijk bij Génard, *Verhandeling*, bl. 13.

(4) Gereproduceerd door Papebroch, AA. SS., I. c., bl. 939, naar een "pictura vetustissima civitatis, quam hodie Senatoria bibliotheca custodit"; ietwat klaarder gereproduceerd door Génard, *ibid.*, bl. 14.

(5) Gereproduceerd in *Historische Onderzoek... Antwerpen*, bl. X.

(6) Gereproduceerd door Génard, *Verhandeling*, bl. 27.

(7) Gereproduceerd door Papebroch, AA., SS., I. c., bl. 941.

(8) Gereproduceerd *ibid.*, bl. 939.

1590 (1), uit 1610 (2), enz.

Nauwkeuriger dan al deze platen zijn de gravuren van lateren datum, welke echter voor het reconstituëeren der abdijgebouwen in 1564 slechts in zoover belang hebben, als ze zestiende-eeuwsche gebouwen weergeven. Aldus de plaatsnede van Lucas Vostermans, gepubliceerd door Le Roy in 1678 (3) en, mits enkele wijzigingen, gereproduceerd door Papebroch (4). Aldus de plaat van D. Coster bij Sanderus (5) en de bekende groote gravuur van Schauberg uit 1737 (6). Buitendien moeten nog vermeld een paar éénige stukken, waarvan het origineel berust in de abdij van Averbode: nl. het portret van prelaat E. Embrechts (1563-64) dat in perspectief een merkwaardig beeld geeft van de abdij (7), en een achtiende-eeuwsch schilderij van Collin, waarop voorkomen een reeks gebouwen uit de XVe eeuw (8).

In de agglomeratie der stad Antwerpen lag de Sint-Michielsabdij in 1564 haast aan het zuidelijk uiteinde der stad, in een ruim domein dat begrensd werd ten Oost door de Kloosterstraat of Sint-Michielsstraat, ten Noord door de Kromme-Elleboogstraat, ten West door de Schelde.

Hoofdingang tot de abdij was, in het tijdvak dat we bestudeeren, een ruime poort gebouwd door prelaat Pieter Breem († 1414)

(1) Gereproduceerd door Papebroch, AA., SS., I. c., bl. 939.

(2) *Ibid.*, bl. 939 en 941. — Te noteeren dat alle die gravuren gedeeltelijk foutief zijn, doordien meestal een aanmerkelijk deel der gebouwen wordt weggelaten. Papebroch, AA., SS., I. c., bl. 940 merkt terecht aan dat de plaatsnijders enkel in hoofdzaak de delineatie der abdij blijken te geven.

(3) J. Le Roy, *Notitia Marchionatus... Antverpiensis*, bl. 32. Amsterdam, 1678. De plaat van L. Vostermans jr. werd opgedragen aan prelaat van der Poorten († 1681).

(4) AA., SS., I. c., bl. 939. Papebroch zegt *ibid.*: "...apud Baronem le Roy in notitia Marchionatus, unde hanc tabulam mutuatus, in nonnullis corrigi feci". Vgl. o. m. op beide platen de gebouwen aangeduid onder nr 27.

(5) Sanderus, *Chor. sacra Brab.*, bd I, bl. 88. Plaat uit het begin der XVIIIe eeuw.

(6) Met dit opschrift: *Reverendissimo ac Amplissimo Domino Dno Francisco Ignatio de Lams, abbatiae Sancti Michaelis praesuli dignissimo, etc.: hanc abbatiae suae quam veteribus restauratis novis instruxit aedificis, aeri incisam delineationem dicat consecratque I. Schawberg sculptor 1737.*

(7) Voor de hier behandelde periode is dit stuk van allerhoogst belang. Embrechts bleef enkel één jaar prelaat en was onmiddellijk voorganger van Greve. Dit beeld dus — ingeval het althans natuurgetroouw de gebouwen weergeeft — stelt de abdij voor zooals ze was bij Greve's promotie.

(8) Het origineel wordt bewaard in de groote zaal der prelatuur te Averbode.

(1) en uitgevend op de Kloosterstraat (2). Die poort stond dáár ongeveer, waar op de latere gravuren der XVIIe en XVIIIe eeuw de ingangspoort tot het konvent en de prelatuur geplaatst is (3).

Deze ingangspoort gaf toegang tot een ruim langwerpig plein, waar de bezoeker aan zijn linkerhand een lange reeks gebouwen — meestal dependenties, als waschhuis, stallingen, schuren, en zoo meer (4) — te aanschouwen kreeg; aan zijn rechterhand echter het gebouwencomplex der eigenlijke abdij.

Middenin dat gebouwencomplex stond de abdijkerk. Ze was georiënteerd, en stond met het hoogaltaar naar de Kloosterstraat toe. Ze was gebouwd in gothischen stijl, door de prelaten Pieter Breem († 1414) en Jan Fierkens († 1476), en had den vorm van een latijnsch kruis. Het koor bestond uit drie bogen. De koornis telde vijf ramen. Rond het koor was een atrium aangebracht, dat tot vijf kapellen toegang gaf (5). De kerk was een "tempel van tweeden rang, die zich door schoone proportiën en een goede verdeling onderscheidde" (6). De toren, opgericht door prelaat Loys († 1373), was in romaanschen stijl; hij brandde echter, vóór Greve's benoeming, tweemaal gedeeltelijk af, nl. in 1501 en 1528 (7), en werd gerestaureerd in den vorm der uit alle gravuren bekende peervormige spil.

De kerk was rijk gemeubileerd. Ze bevatte, benevens een prachtig hoogaltaar, een serie altaren welke meestal door schilde-

(1) Papebroch, AA. SS., l. c., bl. 939.

(2) Noteer dat in 1564 enkel één poort op de Kloosterstraat uitgaaf, en niet twee, zooals later vanaf einde XVIIe eeuw. Dat slechts één poort bestond, is klaar te merken op de platen van 1570, van 1590, en op de kaart van Virgilius Bononiensis. Dit wordt bovendien bevestigd door het getuigenis van Papebroch, *ibid.*, bl. 939. — *De voerpoorte van Sinte Michiels*, enkelvoud, wordt ook vermeld in de haardtelling van Antwerpen in 1496 (*Historisch onderzoek... Antwerpen*, bl. 252). En in de *Collegiale Actenboeken*, uitg. Génard, l. c., bd V, bl. 197 staat op 11 Jan. 1584 een bevel tot *doen afbreken de groote poorte van het clooster van Sinte Michiels, comende aen de rechte strate ende wesende den inganch van tselve cloostere...*

(3) "...facile cognoscenda ubi consistat ex ductu procerarum tiliarum ab eadem porta ad abbatiam protensarum". Papebroch, AA. SS., l. c., bl. 939.

(4) Duidelijk te merken op de gravuren uit 1570 en 1590.

(5) Papebroch, AA. SS., l. c., 943, 951; Génard, *Verhandeling*, bl. 22-23.

(6) Génard, *ibid.*, bl. 23.

(7) Papebroch, *ibid.*, bl. 953 en 954. Vermoedelijk werd in 1528 ook de kerk gedeeltelijk vernield; de middenbeuk zou alstoen verbouwd geworden zijn. Génard, *ibid.*, bl. 28-29.

rijen waren versierd. Middenin de kerk stond een mooi doksaal (1), opgericht door prelaat Jan van Weert († 1499) (2). De koorbanken, eveneens door prelaat van Weert geplaatst (3), waren keurig snijwerk, waarvoor de beroemde kunstschilder Albrecht Dürer in bewondering geraakte (4).

Aan de zuidzijde der kerk was het *claustrum* aangebouwd : één vleugel ervan bouwde prelaat Pieter Breem ; de overige deelen werden door prelaat Fierkens opgericht (5). Naast de kerk, in het oostelijk kloosterpand, waren de sakristie en de kapittelzaal ; in het zuidelijk pand werd het gelijkvloers bestemd tot refter, en het verdiep tot boekerij (6). Verder werd het verdiep van den pand aangewend tot *dormitorium*.

De voornaamste deur, welke toegang verleende tot het *claustrum* en het konvent gaf, aan het uiteinde van het oostelijk en van het zuidelijk pand, uit op het plein vóór de groote ingangspoort aan de Kloosterstraat.

Ietwat bevreemdend kan het wezen dat, buiten de zooeven gemelde konventsdeur, geen andere tot de kerk toegang gaf ; dat dus alwie de Sint-Michielskerk wilde bezoeken, doorheen het oostelijk kloosterpand, langsheen de kapittelzaal en de sakristie in de kerk moest komen. Dat dit echter rond 1565 werkelijk zóó was, staat

(1) *Theatrum quod medio templo erat ex lapide mira arte felicissime sculpto et columnis sive pileis marmoreis substructis erectum, vulgo doxale nuncupatum... Damna Monasterij... ab anno 1519 et deinceps*. AAA, sectie III, Cart., nr 503 en 504.

(2) Papebroch, AA. SS., I. c., bl. 953.

(3) *Ibid.*

(4) Uit een reisbericht van Dürer : " Auch bin ich gewesen in der reichen Abtei zu St. Michael, die haben von Stein Maswerk die köstlich Gestühl in ihrem Chor ". Aang. bij Génard, *Verhandeling*, bl. 25, nota 3.

(5) Papebroch, AA. SS., I. c., bl. 943 en 951.

(6) Hoewel op alle gravuren der XVIIe eeuw de boekerij staat aangeduid in het westelijk kloosterpand, toch is het zeker dat prelaat Fierkens de zaal boven den refter tot bibliotheek bestemde. Dit blijkt uit een citaat van den "opsteller van den *Catalogo* der boeken van de abdij" (aang. bij Génard, *ibid.*, bl. 23), waar gezegd wordt dat Fierkens "eidem [bibliothecae] excipienda locum insignem et a turbis semotum ac amoenissimi prospectus adaptavit supra ipsum majus refectorium". Misschien wel werd aldaar in den beginne de bibliotheek ondergebracht en bleef ze aldaar tot de hertog van Alençon in 1582-83 gemelde zaal, zooals trouwens haast de gansche abdij, voor zijn hofhouding "requireerde". Althans, einde XVIIe eeuw dacht prelaat Teniers eraan de boekerij vanuit het westelijk *claustrum* te verplaatsen naar de "amplissima aula, olim ad eum finem supra refectorium structa". Papebroch, I. c., bl. 947.

buiten twijfel (1).

Op de gravuren der XVIIe en XVIIIe eeuw staat, ten noorden, d. i. rechts van de kerk, een reeks gebouwen in vorm van vierkant. Daàr waren vroeger de konventsgebouwen — één ervan draagt in de XVIIe eeuw nog den naam *vetus refectorium* — ; en, in de periode die ons bezighoudt, dienden de gebouwen nog als konvent toen de hertog van Alençon, 1582-83, in de abdij zijn intrek had genomen (2).

Naast het refter- en bibliotheekgebouw, op dezelfde lijn, prijkte, met frontispicium naar het zuiden, het ruime en voorname prelaatshuis, gebouwd door prelaten Fierkens en de Weert (3). Aangeleund bij het prelaatshuis, met het door twee torentjes geflankeerd frontispicium naar den westkant, rees het paleis op der prinsen of het zgn. Prinsenhof.

Het was nl. sinds onheuglijke tijden gewoonte geworden dat de soevereinen en prinsen, gedurende hun verblijf te Antwerpen, in de Sint-Michielsabdij hun intrek namen (4). Aanvankelijk logeerden ze in de salons van het prelaathuis ; doch, toen keizer Karel en Filips II samen met hun hofhouding te Antwerpen verbleven, moesten de religieuzen te hun behoef het reftergebouw af-

(1) Dit betoogt vooreerst de gravure uit 1570. — Op het eind der XVIIe eeuw wisten ettelijke inwoners van Antwerpen nog bij overlevering dat men binnentrad "per portam locutorii in claustrum et per claustrum in ecclesiam. Debuit hoc fieri saltem ab anno MDL". Papebroch, *ibid.*, bl. 940. Papebroch vermoedt dat vroeger een ingang der kerk heeft bestaan langs de straat "het Schelleken" : zóó nl. dat de ingangspoort aan het westen lag ; Papebroch, *ibid.*, bl. 940 vermoedt zelfs dat die baan doorheen het domein der abdij liep naar de Kronenburgpoort. Na Greve's tijd, toen de stad Antwerpen in de macht der rebellen was, den 9 Jan. 1582, werd vanwege het magistraat bevolen *terstondt doen toemetselen de poorte vande advenue vande kercke van Sinte Michiels commende vuyten cloostere...*, makende den inganck vander kercken aen het Schelleken. *Collegiale Actenboeken*, uitg. J. van den Branden, l. c., bd XXIV, bl. 294. — In de XVIIe eeuw werd de ingang der kerk gemaakt door een afzonderlijke ingangspoort langs de Kloosterstraat, zóó dat het publiek achter het koor in de kerk kwam. Papebroch, *ibid.*, 946-47 klaagt over "tam praeposterus introitus", en stelt voor de schikking heelenal te veranderen : "converti omnia ab Oriente in Occidentem". De gansche stad zou dat goedkeuren !

(2) Papebroch, *ibid.*, bl. 940 en 952.

(3) *Ibid.*, bl. 943, 951 en 954.

(4) *Ibid.*, bl. 954 ; Génard, *Verhandeling*, bl. 12. Bisschop Torrentius schrijft in zijn verslag aan Paus Gregorius XIV, in 1591 : "In hoc monasterio imperatores, duces, principes, patriae inferioris gubernatores ab omni hominis memoria hospitari solent ; quae consuetudo in hodiernum diem adhuc remansit". Uitg. L. Theunissens, AHEB, bd XV (1878), bl. 386.

staan en zelf elders een refterplaats opstellen (1). Prelaat van der Hagen († 1562) liet daarom het nieuwe "Prinsenhof" bouwen (2), een naar koninklijke staatsie aangelegd paleis (3).

Langs het westen grensde de abdij onmiddellijk aan de Schelde. In den tuinvuur was een deur, uitgevend op den stroom (4). In ruil met dit niet te onderschatten voordeel, moest de abdij zorgen voor onderhoud en bewaking der strook stadswallen, welke haar domein langsheen de Schelde afsloten (5). Pas in 1610 kwam definitief een akkoord tusschen de stad en de abdij, waardoor de abdij tusschen haar tuinvuur en de Schelde een straat liet trekken, en wederzijds van alle zorg voor de wallen werd ontslagen (6).

Ziedaar in breede trekken welke de toestand en de dispositie waren der abdijgebouwen, toen Greve in 1564 tot prelaat werd benoemd. Blijkens de gegeven beschrijving, vond hij er een reeks fraaie en goed-voorzien gebouwen, welke meestal pas sinds ongeveer een eeuw waren gebouwd. Over zijn gansche abbatiaat, voelde Greve dan ook haast geen behoefte aan bouwen of verbouwen: buiten het optrekken van een zomerverblijf voor den prelaat en het voltooiën van den zuidervleugel wordt hij inzake structuur niet vermeld (7).

(1) Papebroch, AA. SS., I. c., bl. 952.

(2) *Ibid.*, 954. Dit gebouw is duidelijk te merken op de gravuren der XVIIe en XVIIIe eeuw.

(3) "Sunt ea [aedificia] amœnissimo loco ad Scaldim sita, ut in urbe Antverpiana haud facile iucundiores aut salubriores commorationem invenias". A. Miraeus, *Ordinis Praemonstratensis Chronicon*, bl. 203. Keulen, 1613. — Op te merken dat de abdij niet een strikte verplichting had tot hospiteeren der Prinsen. In 1635 werd tot dit doel opgemaakt een *Rescriptum quo demonstratur nullam Monasterii partem ab aliquo Principum aedificatam haberi, cujus titulo istic posset plus quam gratuitum hospitium exigi*. Dit wordt fragmentarisch geciteerd door Papebroch, AA. SS., I. c., bl. 952, 953, 954, 955, 956.

(4) Die deur staat op de gravuur uit 1560.

(5) Papebroch, *ibid.*, bl. 941. — Toen in 1477 de abdij dreigde te worden in commende gegeven aan den bisschop van Sebenico, schreef het magistraat van Antwerpen een supplek aan Paus Sixtus IV om dit te verhinderen. Onder hun argumenten, het volgende: *quoniam maeniam ex parte Abbati pro tempore cura incumbit et refectio, non satis tuto arbitraremur extero nos esse commissos*. Uitg. Sanderus, *Chor. sacra Brab.*, bd I, bl. 114.

(6) Papebroch, *ibid.*, bl. 941; Diercxsens, o. c., VII, bl. 45.

(7) Naar het geciteerde *Rescriptum* uit 1635, bouwde Greve het *cubiculum aestivum abbatis*. (Papebroch, AA. SS., I. c., bl. 956), een gebouw dat niet expliciet op de gravures staat, doch moet gezocht worden in een der vooruit-springende zuidelijke gebouwen bij de prelatur. Waarschijnlijk, het gebouw naast nr 16. — Buitendien, Greve *eam quae hodie dum in meridiem procurrit, fabricam terminavit*. Papebroch, *ibid.*, bl. 956.

Buiten de stad, op een halve mijl van de wallen, bezat de prelaat het buitenverblijf of *Prelaetshoff* te Beerschot, gebouwd eveneens door prelaat Fierkens (1).

Het domein der abdijbezittingen was zeer uitgestrekt en schonk jaarlijks een inkomen van ongeveer twaalfduizend rijns gulden (2). In ruil droeg de abdij tal van lasten. Zonder te gewagen van de lasten welke we pas later hoeven te bespreken; ook zonder rekening te houden van de onvoorziene lasten door hooge vloed of dijkbreuk veroorzaakt, en welke finantiëel een ruïne konden wezen voor de abdij, willen we hier enkel citeeren een jaarlijksch pensioen van duizend gulden aan den bisschop van Antwerpen (3), een merkelyk deel in de beden der landstanden (4) en de zorg voor den Scheldedijk langsheen de abdijgoederen in den polder.

Niettemin, rond 1565 was de Sint-Michielsabdij, in stoffelijk opzicht, stellig een goedvoorzien en rijk stift.

Was de toestand der Sint-Michielsabdij in stoffelijk opzicht rijk voorzien, niet even schitterend blijkt de toestand in opzicht van kloosterleven en discipline te zijn geweest.

Hoewel prelaat Jacobus Elsacker († 28 Sept. 1505) van S. Michiels een der promotors was geweest van de ernstige reformatiebeweging in de premonstratenzer Orde bij het begin der XVIe eeuw, toch bracht die beweging in de antwerpsche abdij — zooals trouwens in de gansche Orde — niet veel blijvende vruchten voort.

De lichtzinnige pralerij van prelaat Stephanus van Thienen, welke uitlokte het in-commende-geven van S. Michiels aan den bisschop van Luik, Erardus van der Mark, en het noodlottig kontrakt tot afweren van die commende waren alle zaken, die stellig den goeden geest binnen het konvent zeer schaadden.

De voorlaatste voorganger van Greve, prelaat Gregorius van der Hagen († 5 Juni 1562) was een ziekelijk man (5), die door

(1) Papebroch, bl. 952; Génard, *Verhandeling*, bl. 22.

(2) In de abtsverkiezing van 1585 verklaart administrator Andries dat de prelatuur een jaarlijksch inkomen heeft van ongeveer 10.000 gld., de pitantia ongeveer 2000, en de fondaties 500 à 600. ARB, *Pap. Et. Aud.*, reg. 912, fol. 133r. Bij dezelfde gelegenheid verklaart administrator Feyten dat het inkomen loopt "tot XII oft XIII^m guldenen tsiaers". *ibid.*, fol. 134 r°.

(3) Papebroch, AA. SS., l. c., bl. 955.

(4) Génard, *Verhandeling*, bl. 12.

(5) *...la continuelle maladie du penultiesme abbe*. Aldus Margaretha van Parma in een brief naar Filips II, d.d. 12 Juni 1564. Uitg. M. Gachard,

zijn bloedverwanten de abdijsgoederen naar willekeur liet uitbaten (1). Om de daaruitgesproten verwarring te doen een einde nemen, werd in 1558 te Antwerpen een strenge visitatie gehouden door de prelaten van Park en Tongerlo: van der Hagen werd wel niet uit zijn abtelijke waardigheid ontzet, maar hem werd een vikaris toegevoegd, m. n. Willem Verstegen (2).

Na van der Hagen kwam Greve's onmiddellijk voorganger, Cornelius Embrechts, welke nauwelijks een jaar zou regeeren.

Na den dood van prelaat van der Hagen, stuurde Margaretha van Parma naar Sint-Michiels den prelaat der S. Gertrudisabdijs te Leuven en raadsheer Hovelmans om, naar gewoonte, de informatie te nemen vóór het benoemen van een opvolger. De overleden abt had vier religieuzen aanbevolen tot het abbatiaat. De commissarissen stelden bij de landvoogdes de benoeming voor van Cornelius Embrechts, een der vier voornoemden, en de landvoogdes steunde die benoeming bij den koning (3). Door brief van 21 No-

Corr. Marg. Parme avec Ph. II, bd II, bl. 365.

(1) Aldus luidde althans de mondelinge overlevering in S. Michiels. *Papbroch*, AA. SS., I. c., bl. 955.

(2) *Ibid.* — Verstegen staat als vikarius aangeduid op zijn grafsteen: *Monumentum V. D. Gulielmi Verstegen ab Oisterwyck, Sacerdotis ac Canonici necnon Vicarii hujus Monasterii, qui obiit 1564 die Septembris 27* (Aang. *ibid.*), en in het *Necrologium*, uitg. Génard, op 27 Sept. 1569: *R. D. Guilielmus Verstegen, ab Oosterwyck, Supprior necnon Vicarius hujus monasterii. Obiit 1569 die Sept. 27.* — In het andere *Necrologium* (AAA, sectie III, reg. nr 2) staat hij op denzelfden datum enkel vermeld als *R. D. Guilielmus Verstegen, ab Oosterwyck, Supprior.* — Verstegen staat vermeld als *Willem Verstegen, priester* in een oorkonde van 8 Mei 1549 (AAA, sectie III, Cart., nr 481; een kopij ervan in Stadsarchief Antwerpen, S. Mich., reg. 2, fol. 61 en volgg.); als *Willem Verstegen, eenvoudige priester*, in een oorkonde van 3 April 1559 (AAA, sectie III, Cart., nr 484); als *Willem Verstegen, eenvoudige priester* in een oorkonde van 16 Sept. 1560 (AAA, sectie III, reg. nr 7, fol. 43 v°); als *Willem Verstegen, eenvoudige priester*, in een oorkonde van 8 Febr. 1561 n. s. (Stadsarchief Antwerpen, S. Mich., reg. nr. 2, fol. 94v^o); verder nog, onder Greve's abbatiaat, als eenvoudige priester in een oorkonde van 16 Aug. 1565 (AAA, sectie III, Cart., nr 490) en in een oorkonde van 18 Maart 1566 n. s. (Staatsarchief Antwerpen, Arch. relig. S. Mich., Cart., nr 79). — Het lijkt vreemd dat Verstegen, in 1558, als eenvoudige priester, of althans zonder vermelding van zijn waardigheid, voorkomt.

(3) Brief der Landvoogdes aan den koning, d. d. 14 Aug. 1562: De prelaat van S. Gertrudis en Hovelmans zijn commissarissen. De overleden prelaat had *recommande quatre*. De commissarissen en zijzelf stellen voor *frère Cornille Emerici, l'ung des quatre*. De bisschop van Doornik vraagt op de abdijs een jaarlijksch pensioen van 2000 dukaat. De heer van Gaasbeek vraagt een pensioen van *ung trois ou quatre cens florins* ten behoeve van zijn zoon. Zijzelf

vember 1562 meldde Filips dat hij werkelijk Embrechts tot abt had benoemd, met voorbehoud nochtans van een jaarlijksch pensioen van duizend gulden, prorata vierhonderd voor een zoon van den heer van Gaasbeek, driehonderd voor sekretaris van der Aa en evenzooveel voor sekretaris Berty (1).

Enkele maanden later kon de landvoogdes aan den koning seinen dat Embrechts de benoeming, samen met de gestelde voorwaarden had aanvaard en dat hij had beloofd in de Staten van Brabant — waarvan de prelaat van Sint-Michiels lid was — de belangen van Zijne Majesteit te verdedigen (2).

Prelaat Embrechts overleed reeds het volgende jaar, den 20 Februari 1564, na een abbatiaat van pas dertien maand (3).

Een nieuwe prelaatsverkiezing was aldus noodzakelijk geworden.

Tot het afhooren der voorafgaande informatie, werden vanwege Margaretha van Parma tot commissarissen benoemd, prelaat van der Linden der abdij van Park, prelaat Volders der abdij van Averbode en raadsheer Boonen. Het afhooren der stemmen van de religieuzen gebeurde einde Maart 1564 (4).

vraagt hetzelfde voor haar sekretarissen van der Aa en Berty. *L'abbaye est de revenu, à ce que l'on peut estimer, assez bon.* Uitg. Gachard, *Corr. Marg. Parme avec Ph. II*, bd. II, bl. 315-316.

(1) Filips' brief is uitg. *ibid.*, bl. 403. — In een vorig schrijven, d. d. 11 Sept. 1562, had Filips gemeld dat hij nog niet beslist was: *j'ai différé de m'y résouldre jusques à une autre fois.* Uitg. *ibid.*, bl. 348.

(2) Brief van de Landvoogdes aan den koning, d. d. 14 Maart 1563: *Celluy que Vostre Majesté avoit choisy pour Saint Michiel en Anvers l'at accepté, et jusques à oyres faict demonstration de se vouloir bien acquicter à la bonne conduite et administration de l'abbaye; et jà a prins sa confirmation et bénédiction en la manière accoustumée. Il assure aussi que aux affaires des estatiz il aydera ce qu'il pourra aux choses du service de Vostre Majesté.* Uitg. Gachard, *Corr. Marg. Parme et Phil. II*, bd II, bl. 502.

(3) "Rexit anno uno et septimanis quinque et obiit mane statim post tertiam in die Dominica I Quadragesimae MDLXIII" (n. s. 1564). Aldus het hooger-gemeld *Rescriptum* uit 1635; aang. bij Papebroch, *AA. SS., I. c.*, bl. 955.

(4) "1564 Martii 20 profectus est Abbas noster cum Abbate Parcensi ad monasterium S. Michaelis Antv. et magistro Jacobo Boonen conciliario Brabantiae, ad colligendum vota pro nova electione abbatis Michaelitici." St. Joris († 1890), *O. Praem., Chronicon Abbatiae Averbodiensis*, AAA, sectie IV, hs. nr 87, fol. 246 r°. Margaretha aan Filips, d. d. 29 Maart 1564: *...ay commis les prélatz de Parck et Everbode, ensemble le conseillicr Boonen, pour Tongerlo; ...comme aussy ay envoyé commissaires à la mesme fin à St. Michiel en Anvers, où celluy que y avait, l'année passée, esté pourveu par Vostre Majesté est allé de vie à trespas.* Uitg. Gachard, *Corr. Marg. de Parme avec Phil. II*, bd. III, bl. 281. — Filips antwoordt, 23 April 1564: *...il n'y a que bien que*

Naar verluidt, behaalde de latere abt Emericus Andries het hoogste aantal stemmen (1).

In hun verslag aan de landvoogdes stelden de commissarissen enkel twee religieuzen van S. Michiels ter benoeming voor; een derden hadden ze niet genoemd omdat ze onder de religieuzen geen *tertius idoneus* konden vinden. Want gedurende het verblijf te Sint-Michiels was het hun klaar geworden dat de discipline veel te wenschen overliet en dat hierin volstrekt middel moest geschaft worden.

Toen Margaretha van Parma dit vernam, stelde ze dadelijk den koning ervan op de hoogte, tevens vragend met de benoeming van een opvolger niet te dralen en, voornamelijk, vóór de inbezitneming van den nieuwbenoemde een ernstige visitatie van S. Michiels te doen houden (2). Door brief van 30 Juli 1564 meldde

vous aiez ordonné les commissaires mentionnez en vos lettres pour prendre information és abbayes de... Saint-Michiel en Anvers. Uitg. *ibid.*, bl. 310.

Doodjammer is dat hier de stukken der informatie en der benoeming ontbreken: gewoonlijk toch zijn die stukken allerinteressantst voor het kennen van den benoemde en van het konvent.

De informatie van 1564 ontbreekt echter in de reeks *Papiers d'Etat et de l'Audience* in het algemeen Rijksarchief te Brussel.

(1) Emmericus Pieterszoon Andries (*Emmerick Petri*: ARB, *Pap. Et. Aud.*, nr 910, fol. 310^r; *Emmericus Andreae*: *ibid.*, fol. 316 ^v) werd geboren te Hoogstraten in 1530 (bij was in 1585 *oudt lv jaren*: *ibid.*, nr 912, fol. 125^v); geprofest in S. Michiels in 1550 (dit verklaart hijzelf tweemaal: *ibid.*, nr 910, fol. 316 ^r en nr 912, fol. 125 ^v); staat geciteerd *Emmerycke Andriessen* den 3 April 1559 (AAA, sectie III, Cart., nr 484), als *Emmerick Andries* den 16 Sept. 1560 (AAA, sectie III, reg. nr 7, fol. 43 ^v), als *Emmerick Andriessen* den 8 Feb. 1561 n. s. (Stadsarch. Antwerpen, S. Mich., reg. nr 2, fol. 94 ^v) en als *Emmerick Andriess* den 16 Aug. 1565 (AAA, sectie III, Cart., nr 490). Hij was beurtelings ondersakrist (ARB, *Pap. Et. Aud.*, nr 910, fol. 316 ^r; nr 912, fol. 137 ^v), circator, cellier, meester der jongere fraters, pitantiarius en prior (*ibid.*, nr 912, fol. 137 ^v; nr 910, fol. 316 ^r, fol. 310 ^r, fol. 312 ^r). Toen Greve werd verkozen, was Andries prior. — Dat Andries bij deze verkiezing de meeste stemmen behaalde, wordt getuigd door Gillis Martensz in 1581 (*ibid.*, nr 910, fol. 17 ^r), door Standonck in 1582 (*ibid.*, fol. 315 ^v) en in een akt uit 1585 (*ibid.*, nr 912, fol. 137 ^v). Vgl. Bijlage.

(2) Marg. van Parma aan den koning, d. d. 12 Juni 1564: *Aussi ira avec ceste l'information prinse, par les mesmes commissaires qui sont esté à Tongerlo, en l'abbaye de St. Michiel en Anvers, bien que, comme je trouvais iceulx commissaires, quant audict monastère de saint Michiel, n'avoir dénommé en leur avis que deux qualifiés, pour garder en ce l'ancienne façon de faire, je leur avais escript pour la seconde fois qu'ilz eussent à dénommer le III: sur quoy ils m'ont fait la responce qu'ilz n'avaient, comme ilz disent, par leur besoigné, nomme le III, pour contenir les lettres qui leur avaient esté escriptes tant seulement de dénommer deux ou trois qualiffiez, que aussi est le stille*

Foto P. Becker, A. Labarrestraat, 22, Brussel.

Portret van Prelaat C. Embrechts († 1563), der Sint-Michielsabdij te Antwerpen (naar het origineel portret, in de abdij van Averbode). Van hoog belang is de afbeelding der abdijgebouwen in 1563. Prelaatshuis, kloosterpand en abdijkerk.

de koning dat hij tot nieuw prelaat Willem Greve benoemde, doch dat vóór de installatie een strenge visitatie moest worden gehouden door de beide abten van Park en Averbode, en dat de nieuwbenoemde zou beloven de in visitatie opgelegde reforme door te drijven. Met betrekking tot de jaarlijksche pensioenen, legde de koning dezelfde op als indertijd aan prelaat Embrechts (1).

*accoutumé, et que en leur conscience ne trouvaient audict monastère, oultre les deux par eulx nommez, qualifiez à porter ledict estat et gouverner la maison et religieux au spirituel et temporel comm'il appartient, ainsi qu'il plaira à Vostre Majesté veoir par leur lettre ci-jointe; se trouvant aussi, par la dicte information et advis, ainsi qu'en suis aussi informée d'ailleurs, que la discipline régulière n'a esté ung temps si bien observée en ladicte maison comme il conviendrait, procédant tant par la continuelle maladie du pénultiesme abbé que le peu de vye du dernier: pour où seroit tant plus requis que au plus tost y fût pourveu de nouveau prélat. Ce que me fait supplier très humblement Vostre Majesté de se vouloir de bonne heure resouldre sur la provision de ladicte maison, veu que la dilation ne pourroit sinon augmenter les desordres, là où, en y pourvoyant Vostre Majesté tost, se y pourra de tant mieulx remedier. Affin aussy que celluy qu'il plaira à Vostre Majesté dénommer puist, avec tant plus d'autorité, s'employer à remettre en ladicte abbaye la réformation requise, ne me semblerait (à correction) que fort à propos que Vostre Majesté par ses lettres m'enchargeast bien expressément que, avant que de mettre en possession le futur prélat, je feisse procéder, par les mesmes prelatz et conseiller ayant prins l'information de ladicte maison, à ladicte réformation: car, venant cecy d'autorité souveraine de Vostre Majesté, celluy qui sera dénommé embrassera avec tant plus d'affection ceste charge, et luy sera grand moyen pour maintenir et faire observer ladicte réformation. Wijders dringt de landvoogdes aan voor het handhaven der vroegere pensioenen ten bate van den jongen heer van Gaasbeek en van de sekretarissen van der Aa en Berty. Uitg. Gachard, *Corr. Marg. Parme* avec Ph. II, bd III, bl. 364-66.*

(1) Filips antwoordt, 30 Juli 1564: *...je me suis résolu de denommer... à celle de St. Michel frere Guilielmus Gremen, sacristan, dont vous pourrez faire depescher par delà les lettres pertinentes, comme de choses qui se doibvent sceller en Brabant. Et pour aultant que j'entens que la discipline régulière n'a esté si bien observée en ladicte maison de Saint Michiel, comme il conviendrait, tant par le peu de vye du dernier, je vous requiers et néanmoins encharge bien expressément que, avant que mettre en possession le futur prélat, vous y faciez procéder à la réformation requise par les mesmes prelatz et conseiller ayans prins l'information de ladicte maison, ou aultres que vous y pourrez commettre, et dont je me remès a vous; que je désire que vous faciez entendre, de ma part, au nouvel abbé combien j'ay la chose à cœur, et le contentement que je recepray qu'il s'y employe, de son costel, de sorte que je puisse cognoistre que je ne sois frustré de la bonne opinion que j'ay de luy et laquelle m'a meu de le promouvoir à ceste charge et dignité. Et comme, en pourvoyant le dernier abbé deffunct de ladicte abbaye de Saint Michiel j'avis réservé la pension de mil livres de quarante groz pour le fils du Sr de Gaesbecke et de mes secretaires d'Estat Vander Aa et Berty respectivement, laquelle reserve,*
Anal. Praem.

De prelaten van Park en Averbode hielden de visitatie (1) en de nieuwbenoemde prelaat Greve beloofde de gestelde punten te handhaven. Greve werd dan geïnstalleerd op 19 September 1564 (2) en op 28 September gemijterd (3). De pauselijke goedkeuring voor de benoeming van Greve kwam pas in 1568 (4).

Willem Greve, de nieuwbenoemde, was geboren te Sint-Truiden (5).

j'entens debvoir estre continuée et avoir lieu, sans avoir regard à ce que depuis a cesté négocié avec les prélatz du Brabant, puisque ladicte a esté faite du temps de l'autre abbé, acceptée par luy et payée, à ce que j'entens, l'année passée, oïres q'elle n'avait encoires esté constituée à Rome, pour l'indisposition continuelle dudict abbé dernier, vous déclairez aussi audict nouvel abbé madicte intention, afin qu'il n'y face difficulté. Uitg. *ibid.*, bl. 397.

(1) Over deze visitatie werden noch in het archief van Park noch in dat van Averbode inlichtingen gevonden.

(2) "Op 19 September tot abt gekozen". Génard, *Verh.*, bl. 29.

(3) Anno eodem (1564) den 28 Septembris, werdt t' Antwerpen te St. Michiels gemytert abt Wilhelmus Greven, geboren van St. Truyen. N. van Weert (XVIe e.), Chronycke van Nederlant, sedert den jaere 1097 tot den jaere 1565. Uitg. C. Piot, *Chroniques de Brabant et de Flandre*, bl. 143 (Comm. Roy. d'Histoire). Brussel, 1879. Vgl. St. Joris, *Chronicon abbatis Averbodiensis* (AAA, sectie IV, hs. nr 87,) fol. 246 r°. — Over dit alles brengt Margaretha van Parma als volgt verslag uit aan den koning, d. d. 8 Oct. 1564: *...quant aux abbayes de... Saint-Michel en Anvers, j'ay faict despescher... lettres de nomination; et quant à celle de Saint-Michel, j'ay faict procéder, selon l'ordonnance de Vostre Majesté, par les prélatz de Parck et Everbode, à la réformation, avant que d'avoir mis en possession le nouveau abbé: à quoy j'entens a été satisfait quant à ladicte réformation de la vye et conduite des religieux, aprez laquelle ledict nouveau dénommé a esté mis en possession et béneist le XXVIII du passé, bien que encoires n'est de retour le conseiller Maes, lequel j'avais commis et député pour, ensemble lesdicts prélatz, entrevenir à ladicte prinssse de possession, et outre ce aussi, avec son intervention, advis et conseil, eulx informer sur les désordres qu'il y pourroit avoir quant à l'administration du temporels de ladicte maison. J'ay aussi eu le regard, selon qu'il a pleu à Vostre Majesté m'escripre, pour la continuation de la pension de mil livres que cy-devant il luy a pleu accorder aux fils du Sr de Gaesbecke, secrétaires Vander Aa et Berty respectivement, et sur ce déclaré au nouveau prélat l'intention de Vostre Majesté, lequel se y est démontré assez volontaire; et pour l'accomplissement d'icelle je y donneray encoires la faveur requise.* Uitg. Gachard, *l. c.*, bd II, bl. 452. Door brief van 25 Nov. 1564 antwoordt Filips, en verklaart dat hij tevreden is. Hij voegt echter tenslotte bij: *Et ferez bien de toujours tenir la main à ce qu'il [le nouveau prélat] s'effectue.* Uitg. *ibid.*, bl. 482.

(4) *Confirmatio abbatibus Sancti Michaelis D. Guilielmi De Greve, per Sedem Apostolicam.* Staatsarch. Antwerpen, Arch. relig., Reg. 121, 13, fol. 131 v°.

(5) Hij noemt zichzelf *Trudonensem* (AAA, sectie III, reg. nr 8, fol. 43 v°)

Zijn geboortejaar kunnen we niet opgeven (1), evenmin het jaar toen hij religieus werd in Sint-Michiels (2). In een oorkonde van 3 April 1559 staat hij geciteerd als supprior (3) en in 1560 komt hij herhaaldelijk voor als supprior en ziekenmeester (4).

en de *Sancto Trudone* (*ibid.*, fol. 47 v°). In de kronijk van N. van Weert staat hij als geboren van Sint-Truyen.

(1) Naar door brief van 7 Mei 1924 ontvangen inlichtingen vanwege den heer Matthijs, stadsarchivaris te Sint-Truiden weten we dat de lijsten van geboorten te Sint-Truiden pas in 1580 beginnen. De familie Greve blijkt in de XVI eeuw een vrijwel vooraanstaande familie te zijn geweest: in de jaren 1564-99 speelden Jan Greve, Thadeus Greve en dezes zoon een belangrijke rol in het bestuur der gilden.—We bedanken den heer Matthijs om de bereidwillig verschaftte inlichtingen.

Ook vroeger komen leden der familie Greve vóór: b.v. in 1307, Arnold Greve, schepen van Sint-Truiden (C. Piot, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Trond*, bd. II, bl. 19 vlg. Commission royale d'Histoire, Brussel, 1874); in 1420, Willem Greve (*ibid.*, II, bl. 553); in 1456, Jan Greve, minderbroeder, (*ibid.* bl. 327). Te Sint-Truiden bestond ook een *Greversmolen* (*Chronique de Servais Foullon*, abbé de Saint-Trond, uitg. G. Simonon, bl. 149 en 380. Luik, 1910).

(2) In de verschillende opgaven der konventsleden uit de oorkonden, o. m. op 8 Mei 1549 (AAA, sectie III, Cart., nr 481; Stadsarch. Antwerpen. S. Mich., Reg. nr. 2, fol. 61 r°) en op 26 Mei 1535 (AAA, sectie III, Cart., nr 477) staat Greve niet geciteerd. Dit is echter geen afdoend bewijs om te betoogen dat hij alsdan nog niet lid der abdij was.

(3) *Gregorius de Hagis, abdt., Cornelis Emmericx prior, Willeme de Greve supprior, Jacobe Adriaenssen, Josse van Lyderkercke pitansier, Gheeraardt van Breen, Gielize Divelt, Jeanne van Delft serckere, Willeme Verstegen, Andriese van Goedrop, Emmericke Andriessen, Peeteren van den Bossche, Willeme van Vuersele, Henricke Tibery ende Cornelize van Hoochstraten, alle geprofessyde ende religieuse...* AAA, sectie III, Cart., nr 484.

(4) Het archief der abdij van Averbode, sectie III, reg. nr 8, bezit een interessant dokument uit Sint-Michiels, dat ten titel draagt *Census infirmarij recipiendus per totum annum*. Hs. op perkament, onder perkamenten omslag, XV° en XVI° eeuw, en telt 49 fol., 23 op 14 cm. Het is in vrijwel slechten toestand: beschadigd door de vochtigheid. *Inhoud*: 1) fol. 1 r°-fol. 6 r°: lijst der cijnsen ten voordeele der infirmerie over het gansche jaar te innen; — 2) fol. 7 en 8 ontbreken; — 3) fol. 9 r°-42 v°: volledige tekst van 59 oorkonden uit Sint-Michiels' Cartularium, oorkonden betrekking hebbend op de infirmerie. Alle staan in kopij der XV° eeuw; — 4) fol. 43 v°-44 v°: akt van abt en konvent, 16 September 1560, waardoor Greve, supprior en infirmarius, de hierna beschreven volmacht verkrijgt. Gedateerd *Opten sestiensten dach Septembris anno XV° ende tsestich*. — *Gregorius, ootmoedlich abdt., brueder Cornelis Emmerick prioor, Jacob Adriaenszen, Joannes [moet zijn: Joost] van Liedekercken pitansier, Gerardt van Breen backmeester, Gilis Dievelt, Jan van Delft, Willem Verstegen, Andries van Geldrop, Emmerick Andries, Peeter vanden Bossche, Willem van Ursselle, Henrick Tibery, Cornelis van Hoochstraten, alle geprofesside religieusen, vertegenwoordigend het gansche konvent, melden dat zij*

Naar luid van den benoemingsbrief tot abt, was hij in 1564 sakrist (1).

Bij den aanvang van zijn abtelijke loopbaan vond Greve een weinig talrijk (2) en — dit moge vaststaan na het hooger verhaalde — weinig gedisciplineerd konvent.

Buiten het konvent, hoefde de abdij door middel van haar religieuzen te voorzien in de zielzorg van verschillende kempische parochiën, o. w. Borsbeek (3), Deurne-bij-Antwerpen (4), 's Gravenwesel (5), Beersse en Vosselaer (6), Mercxplas-bij-Hoogstra-

machtigen onssen wel geminde mede brueder ende Supprioer heeren Willemen Greven om in naam der abdij te verschijnen vóór schepenen van Hoboken en een bepaald stuk grond in wettelijk bezit over te maken aan *Antheunis Lenarts* tegen *twintich schellingen grooten Brabants*, waarvan Lenarts voornoemd dadelijk zal hoeven 15 schellingen te betalen; de overige vijf zullen worden een jaarlijksche cijns door Lenarts en zijn erfgenamen aan de abdij te betalen telkens op Kerstdag, vanaf Kerstdag 1560. — Deze akt werd alhier eigenhandig gecopieërd *per fr. Guilielmum Greven Trudonensem, suppriorem ac infirmarium monasterij Sancti Michaelis a° 1560 16 Octobris*; — 5) fol. 45 r°-49 r°; Overzicht van een reeks stukken uit het archief van Sint-Michiels, gemaakt en eigenhandig geschreven *per fratrem Guilielmum Greven de sancto Trudone Suppriorem ac Infirmaryum hujus Monasterij Anno ab orbe redempto millesimo quingentesimo quinquagesimo nono, ipso die Parasceves* (n. s. 1560). *L. c.*, fol. 47 v°. Greve geeft hier niet uitsluitend stukken welke betrekking hebben tot de infirmerie: hij geeft een partiël en interessant inventaris van het Archief van S. Michiels.

(1) *frère Guilielmus Gremen, sacristan*. Vgl. bl. 161, nota 1.

(2) Bij de haardtelling te Antwerpen, 9 Mei 1496, waren in S. Michiels met myn Heer tsamen XXV personen Religieuse; daer aff III nyet geprofessyt en syn. Uitg. *Historisch onderzoek... Antwerpen*, bl. 252. In 1564 was het konvent stellig niet zoo talrijk.

(3) Omtrent den toestand der parochiën rond 1565 staan tal van inlichtingen in het 1567-69 opgemaakt *Pouillé du Diocèse de Cambrai*, uitg. J. Reussens, *AHEB*, 2° serie, bd XII (1900). Voor Borsbeek staat vermeld, *l. c.*, bl. 325. *Communicantes circiter centum. Non est domus [parochialis]*.

(4) *Possessor frater Laurentius Bacx, religiosus D. Michaelis Antverpiensis. Habet domum pastorem et mille et quadringentos communicantes. Curatus habet in certis quinquaginta fertellas siliginis, et accidentalia. Custodia dicte ecclesie est bona*. *Ibid.*, bl. 326.

(5) *Habet curatus in certis centum Renenses, et communicantes ducentos et ultra, ac domum pastorem mediocriter intertentam*. *Ibid.*, bl. 342.

(6) *Beerse s. Lamberti et Vosseler canonice unite. Est pulcherrima domus pastoralis. Communicantes quingenti*. *Ibid.*, bl. 325. Betrekkelijk deze parochie hoeven geciteerd *Litere Wilhelmi Greven Abbatis nostri quibus petit uniri Capellaniam s. Mariae in Beerse et Cantuarium S. Mariae in Vosselaer. 1569* (Staatsarch. Antwerpen, Arch. relig., reg. 121.13, bl. 103) en *Francisci Sonnij episcopi Antverpiensis, quo unit sacellanium B. Mariae in Vosselaer Sacellaniae*

ten (1), Meir-bij-Hoogstraten (2), Nederockerseel, Minderhout e. a.

De algemeene toestand in den lande evengoed als de toestand in het konvent, lieten vermoeden dat de nieuwe prelaat een niet zeer vreedzaam abbatiaat tegemoetging.

Het valt niet binnen ons kader de algemeene toestanden in de Nederlanden in de jaren 1560 te schetsen, noch de speciale toestanden te Antwerpen. Laten we alleen herinneren dat zoowel onder de geestelijkheid als onder den adel en onder het volk een beweging was merkbaar geworden, welke onheilspellend moest heeten. Niet alleen door de oprichting van een aantal nieuwe bisdommen, was de geestelijkheid — voornamelijk de reguliere — in beroering gebracht; ook waren enkele geestelijken aangetast door de hervormde leer, en zelfs de besten liepen gevaar door den "geest" der hervorming beïnvloed te worden. Onder den adel was een beweging ontstaan, godsdienstig tevens en politiek, voor bevrijding uit de spaansche overheersching. Uit de latere gebeurtenissen blijkt trouwens te over dat ze het ernstig meenden met hun nederlandsch nationalisme, en het niet zouden afleggen dan vóór de zegevierende wapenen van Alexander Farnese. Onder het volk tenslotte waren de hervormingsgedachten diep ingedrongen. Zeer talrijk zijn in deze jaren de wegens geloofszaken geëxecuteerden. Te Antwerpen, waar vooralsnog hervormde predikatie streng verboden bleef, werden die in de bosschen rondom de stad gehouden; en, aan den volksdrom die er naartoe ging, aan het aantal besliste mannen die er gewapend de wacht hielden, kon gegist worden dat heel-wat ongewone gebeurtenissen voor de deur stonden. Bij het volk, ook wel bij tal van berooide edelen, heerschte bovendien een geheime wrok tegen de geestelijkheid.

B. Mariae in Beerse et reducit eas ad tres missas septimanatim. Antverpiae, 13 Febr. 1576. (ibid., bl. 100). Te Beerse was de kerk fraai ingericht. In 1579 werd ze verwoest. Tal van détails bij P. J. Goetschalckx, Beersse, in *Bijdragen*, bd. VIII (1909), vn bl. 51-53 en 61-62.

(1) *Valet ecclesia circiter centum philippeos. Est domus pastoralis. Et communicantes sunt quingenti. Ibid., bl. 334.*

(2) Meir telde in de XVe eeuw nagenoeg 1500 zielen; in 1526 ongeveer evenveel. In de eerste helft der XVIe eeuw bestond te Meir een latijnsche school, waar bisschop Lindanus van Roermond en Gent studeerde. Die school werd naar Goetschalckx, door de Premonstratenzers gehouden, die te Meir "gewoonlijk verscheidene in getal op de pastorijs verbleven". P. J. Goetschalckx, Meer, in *Bijdragen*, bd. VIII (1909), bl. 501. Rond 1585 werd Meir verwoest. *Ibid.*, bl. 502. Vgl. verder G. Michielsens, *Meir*, bl. 119. Brussel, 1895.

In de verwarring van alle deze toestanden, temidden de verachte spaansche heerschappij, moet het niet verwonderen dat de in de Staten zetelende abten, o. w. Greve, niet dadelijk het rechte spoor ontwaarden. Nationaal-nederlandsche en godsdienstige belangen kwamen in aanmerking. En, met inachtneming van hun zeer perplexe positie, wanneer nl. wordt nagegaan dat het nationale belang dringend eischen stelde; wanneer wordt nagegaan dat voorsnog niet kon blijken dat dit nationale belang later het offer van de katholieke overtuiging zou vergen; wanneer wordt in achtgenomen dat de geestelijkheid alstoen oprecht kon meenen het land te dienen en tevens een degelijke solutie van de godsdienstkwestie te bereiden door het ijveren tegen Spanje en voor den nederlandschen staat: met aanmerking van dit alles, zal het niet verwonderen dat zoovele prelaten zich schaarden in de rangen der anti-spaansche partij.

Samen met tal van premonstratenzer abten, stelde Greve zich geleidelijk aan als antispaansch. Evenwel, nog niet in 1564. De evolutie vorderde betrekkelijk langzaam. Toch — en dit zal dra blijken — vanaf het begin sympathiseerde hij met den prins van Oranje, tegen de partij van Granvelle en Viglius.

Laten we echter de gebeurtenissen niet voorafloopen.

De eerste malen na de abtelijke benoeming, vinden we Greve's naam vermeld in vredige omstandigheden, en wel de allereerste maal in verband met de publikatie der dekreten van het Concilie van Trente.

Het Concilie van Trente was nl. sinds een paar jaren definitief afgesloten geworden; en, om aan het bevel van den Paus te voldoen, hoefden de Staatsbesturen over de katholieke wereld de dekreten te laten promulgeeren. In de Nederlanden had die publikatie vertraging geleden, wijl vooraf moest onderzocht of de rechten van den koning ongedeerd zouden blijven.

De aartsbisschop van Kamerijk riep tegen begin Augustus 1565 een provinciale synode van zijn aartsbisdom te Kamerijk samen; synode, waar prelaat Greve moest aanwezig zijn, wijl de benoeming der nieuwe bisschoppen voorsnog niet was doorgegaan. Greve echter liet zich verontschuldigen en stuurde een procurator (1).

(1) Diercxsens, o. c., bd IV, bl. 161. — Bij Mansi, *Collectio Conciliorum*, bd XXXIII, kol. 1483. Heruitgave, Parijs, 1905 staat in de lijst der abten: *Guillemi de Greve Abbat S. Michaelis Antverpiensis nomine Abbas sancti Landelini in Crispinio procurator.*

Een tweede maal ontmoeten we Greve als commissaris van de Landvoogdes bij de verkiezing van prelaat Gillis Heyns te Averbode.

Prelaat Matthaeus Volders van Averbode was op 26 November 1565 overleden. Tot het afhooren der stemmen van de religieuzen werden aangesteld prelaat Greve van S. Michiels (1), prelaat vander Linden van Park en de kanselier van Brabant, Diederik Noppen (2). Het opnemen der stemmen gebeurde in December 1565 (3). Tusschen het inleveren van het verslag en de benoeming van den nieuwen prelaat, Gillis Heyns, hield Greve, als vader-abt van Averbode, een waakzaam oog op zijn dochterabdij (4). Prelaat Heyns werd benoemd op 26 Maart 1566, en geïnstalleerd omstreeks Palmenzondag 1566. Bij deze installatie was o. m. Greve

(1) In een reeks nota's van den toenmaligen camerarius van Averbode, Jan Mentens, *Exposita Iratris Johannis Mentens camerarii post mortem Rdi Dni Matthei abbatis*, 6 folia, origineel, bewaard in AAA, sectie I, lias 12, farde 1, vinden we: *Anno lxxv decembris 2 profectus est dominus Everardus eques Antverpium ad insinuandum abbati Sancti Michaelis se esse ordinatum in commissarium ex parte curie Brabantiae in electione novi abbatis*. L. c., fol. 4 v°. — Jan Mentens werd geboren te Coursel, 5 Maart 1500; ingekleed te Averbode, 1536; geprofest, 19 Mei 1537; priester, 16 Dec. 1539; was o. m. supprior in 1543; pastoor te Messelbroeck, 1546-48; pastoor te Oostham, 1554; pastoor te Oostmalle, ook 1554; camerarius, 30 Nov. 1557; overleed, 27 December 1568. die Voecht, *Gremium Averbodiense*, AAA, sectie I, reg. nr 105, fol. 109 v°.

(2) A. Van Boterdael, *Abbatiae Averbodiensis origo et progressus chronologica deductus* (AAA, sectie I, reg. nr 172), bl. 308.

(3) [L. Blomme], *De norbertijner abdij van Averbode*, bl. 142. Averbode, 1920. — In de even vermelde nota's van camerarius Mentens, l. c., fol. 1 v° staan de volgende details: *Bibalia data post primam electionem familie abbatis sancti Michaelis: Magistro Nicolao secretario Domini: unum angelotum III 1 2 car.; — Item Gregorio scriptori: unum angelotum III 1 2 car.; — Item Arnolfo subsecretario, unam coronam Francie xlii st.; — Item Hermannno cubiculario, XXX st.; — Item den pagie, XXXst.; — Item aurige eius dedi, XXX st.*

(4) Een paar losse nota's uit dezelfde *Exposita* van Mentens: 1. fol. 3 r°; *Anno lxxvi septima Januarij profectus est magister Johannes (cubicularius van den overleden prelaat Volders) Antverpium ad transportandas literas acceptas a Domino Parcensi ad abbatem S. Michaelis, et consumpsit in itinere opt beexken IIII st. — Item pro feno et havena equi, tres st. — Item dedit in monasterio S. Michaelis Petro stabulario quod observasset equum suum, II st.* — 2. fol. 4 r°: *Ad tractandum Rdum Dnum Patrem Abbatem sancti Michaelis in hospitio nostro Lovaniensi, de quibus... nondum mihi reddidit computum.* — 3. fol. 5 v°: *Item XXVIII Januarij profectus est dominus Bernardus pastor in Hechtelt cum dno Everardo Antverpium ad consulendum patrem abbatem de coctione cerevisie conventus.*

aanwezig (1), evenals op de abtswijding van Heyns, 12 Mei 1566 (2).

Evenwel, het jaar 1566, met "de grouwlycke veranderinghe die men sach in het out christenen Geloof, ende de groote muyterye dier gebeurde onder den Adel, met noch oproerighe ende quaetwillighe gemeynte" (3), zou niet voorbijgaan zonder in de Sint-Michielsabdij, evenals elders, droeve sporen na te laten (4).

Is het voor een premonstratenzer een onverholen genoeg te constateeren dat in de menigvuldige zestiende eeuwse processtukken te Antwerpen — waar toch ettelijke andere religieuzen als hervormingsgezind worden aangeklaagd — niet één zijner ordebroeders wordt geciteerd; toch vermag de historicus niet te loochenen dat ook in S. Michiels strijdvaardige reformgezinden verbleven. Een verpletterend getuigenis uit 1566 komt dit alvast staven.

In een brief aan Granvelle, d. d. 15 Augustus 1566, schetst protonotaris Castillo den religieuzen toestand der stad Antwerpen.

(1) Uit de *Exposita* van Mentens, fol. 4 v°: *Bibalia data tempore introductionis Reverendi Domini familie abbatis S. Michaelis. Gregorio secretario Domini, xlii st.*; — *Item cubiculario, xlii st.*; — *Item coco domini, xxxv st.*; — *Item den pagie, xxxv st.*; — *Item Petro stabulario, xxxii st.*

(2) Voor deze plechtigheid *convocati erant suffraganeus episcopi Leodiensis. Pater-abbas Sancti Michaelis, abbas Parcensis et abbas Tongerloensis. Familiaribus Abbatis Sancti Michaelis: pro secretario, III 1 2 car.*; — *pro cubiculario, ij car. XII st.*; — *pro coco, dimidium coronatum XXI st. in specie*; — *pro famulo minori, dimidium nummum aurei leonis 1 gr. VI st.*; haurige, een halven andries gulden XVI 1 2 st.; — *item dedimus camerario vel ut vocant pistrinario abbatis S. Michaelis duo coeliaria argentea... valentia VI gr. II st.* Naar een rekening in AAA, sectie I, lias 3, farde 5.

(3) *Antwerpsch Chronyckje*, bl. 69.

(4) Laten we hier, met het oog op de verdere gebeurtenissen, de hoofdzakelijke samenstelling mededeelen van het konvent in S. Michiels zooals dit staat opgegeven in een paar oorkonden uit 1565 en 1566. In een oorkonde van 16 Augustus 1565: *Willem Greven, abdt...*, *brueders Willem van Ursselle, supproer, Jacob Adriaenszen, Jan van Delft, Willem Verstegen, Emmerick Andriess, Henrick Tibery, Cornelis van Hoochstraeten, Denys Feyten, Helias Dessel, Pauwel van Meere, Aelbrecht van Oisterwyck, Jan Bedaff ende Jan van Jaersvelt, alle priesteren ende geprofesside religieusen machtigen onsen wel geminden medebrueder ende prioer heeren Gielis Divelt...* AAA, sectie III, Cart., nr 490. En in een oorkonde van 18 Maart 1566 n. s.: *Willem Greven abdt... Brueders Willem van Urselle prioir, Jan van Delft supprioir, Jacob Adriaenszen, Willem Verstegen, Henrick Tibery, Cornelis Bockmans, Dionys Feyten, Helias van Desschele, Pauwels van Meere, Aelbrecht van Oesterwyck, Jan van Jaersvelt ende Jan Bedaf, alle priesteren ende geprofesside religieusen machtingen Gielis Divelt pitansier.* Rijksarchief Antwerpen, Arch. rel., S. Mich., oorkonde nr 79.

Antwerpen, aldus Castillo, is haast verloren. Tal van geestelijken weigeren de H. Mis op te dragen; vele onder hen observeeren niet meer het celibaat. Ook in de Sint-Michielsabdij zijn reformgezinde religieuzen. Onlangs nog hebben ze onder elkaar hevig getwist wyl de eenen partij trokken vóór en de anderen tegen den nieuwen godsdienst, en ze hebben onderling twee of drie confraters gedood (1). — Hoever dit alleenstaand getuigenis historische waarde mag opvorderen, blijkt niet zoo licht vast te stellen. Alvast moet worden genoteerd dat de correspondenten van Granvelle voor Sint-Michiels (zooals trouwens voor alle premonstratenzers) niet mild zijn gestemd. Evenwel, het gaat niet op dit getuigenis dáárom af te wijzen, te meer omdat elders een der religieuzen formeel wordt beschuldigd van een manslag op een confrater (2).

Maar nog in ditzelfde jaar 1566 zou de abdij van S. Michiels een grooter onheil moeten doormaken, nl. den Beeldenstorm.

Sinds de publikatie van het Concilie van Trente in 1565 was de verbittering der te Antwerpen verblijvende gereformeerden sterk aangegroeid. Tegen de vereering der heiligenbeelden, welke door het Concilie was goedgekeurd geworden, waren ze vooral beslist gekant. Reeds in Augustus 1565 werden enkele heiligenbeelden in de straten van Antwerpen verbrijzeld.

Met den dag werden intusschen de predikingen der Hervormden drierster. Den 13 Juni 1566 werd in het Beerschothbosch, nabij Greve's *Heerenhoff*, een gereformeerde predikatie gehouden vóór ruim 400 toehoorders (3).

(1) *Fasta los trayles de San Mighael en Emberes se han matado dos ó tres entre sy, que unos quieren la religion neuva y os otros la vieja*. Uitg. Corr. Card. Granvelle, uitg. E. Pouillet, bd I, bl. 413. Het Necrologium van S. Michiels vermeldt niet één in 1566 overledene.

(2) In de informatie voor de benoeming van een administrator in 1581 wordt, d. d. 1 Febr. 1581, door fr. Lambrecht Schillinck fr. Gillis van Goddenys beschuldigd te hebben gedaan eenen neerslach inden persoon van een vande voirschreven religieusen. ARB, Pap. Et. Aud., reg. 910, fol. 8 r°. — Egidius Goddenys werd geboren in 1536 (hij was in 1590 oudt liiij jaeren: *ibid.*, reg. 914, fol. 154 r°); hij staat in 1581 geciteerd als pastoor te Mercxplas (*ibid.*, reg. 910, fol. 8 r°); bleef met de rebellen binnen Antwerpen (*ibid.*, fol. 313 r°); was later een der meest onhandelbaren in het konvent van S. Michiels (*Admonitio Rdi Abbatis Antverpiensis ad Religiosos suos*, 1588. Zie verder in Bijlage); wordt in 1590 geciteerd als pastoor te Mercxplas (ARB, Pap. Et. Aud., reg. 914, fol. 154 r°), in 1603 als pastoor in Neerockerseel en *senior omnium in ordine* (Lijst der religieuzen, 1603. Bijlage); overleed, 22 Jan. 1605 (*Necrologium*, uitg. Génard, bl. 136).

(3) *Antwerpsch Chronyckje*, bl. 69; Diercxsens, o. c., bd IV, bl. 288. Ook te Deurne werden predikatiën gehouden *ter zyde van huyze van Dierick*

Op 18 Augustus had de groote Lieve-Vrouwprocessie haar jaarlijkschen omgang gehouden. Wel had op den doorgang het gepeupel heelwat smaadwoorden geroepen naar het beeld van Onze-Lieve-Vrouw; doch verder was men vooralsnog, omwille der aanwezigheid van Oranje — alstoen stadhouder van Antwerpen — niet gegaan. Toen echter de prins den volgenden dag naar Brussel werd ontboden voor den raad der Landvoogdes, besloten de fanatieke hervormden niet langer te talmen.

In den namiddag van Dinsdag, 20 Augustus, kwam in O. L. V.-kerk een groote bent samen van "kinderen ende quade rappalie" (1), en begon te schimpen op het Lieve-Vrouwebeeld.

Even later arriveerde een calvinistisch predikant, en smaalde op de "afgoderij" der Beeldenvereering. Door onderling ophitsen van de fanatieke aanwezigen kwam het tenslotte zóó ver dat de Beeldenstorm een aanvang nam. Tegen valavond — de verwoesting had vijf à zes uur geduurd — was de kerk gevuld met puinen en stukken van zooveel keurige beelden en éénige monumenten.

Vanuit de Lieve-Vrouwkerk gingen de Beeldstormers verder, en den ganschen nacht (20-21 Augustus) zetten ze hun sinisteren arbeid voort in al de kerken der stad. In de parochiekerken, in alle kloosterkerken en alle kapellen werden de beelden vernield; en, bij den dageraad "bleef niet één kapel over, waar niet alles verbrijzeld en verwoest was" (2). In de kloosters werden bovendien alle de vertrekken onderzocht en tal van voorwerpen gestolen. Mondvoorraad werd geroofd; en, wat niet kon medegedragen worden, tot verder gebruik ongeschikt gemaakt (3).

Waar nader hoeft vastgesteld wat bepaaldelijk dien nacht in S. Michiels de prooi werd van de stormers, hebben we te onze beschikking een in 1588 opgemaakt dokument over de *Damna Monasterii Sancti Michaelis Antverpiensis ab anno 1519 et deinceps* (4), waarin alle de zestiendeuwsche verwoestingen staan vermeld. Vermoedelijk worden er ook aangehaald de verliezen, in 1576 bij gelegenheid der Spaansche Furie geleden; in hoofdzaak evenwel vinden we alhier een bilan der Beeldstormerij.

Hoet, commende achteur aen zekere opgaende boomen toebehoorende den abt van Sinte Michiels. J. B. Stockmans, Deurne en Borgerhout, bl. 271. Brecht, 1896.

(1) *Antwerpsch Chronyckje*, bl. 86.

(2) *Diercxsens*, o. c., bd IV, bl. 312.

(3) *Antwerpsch Chronyckje*, bl. 89; ook de protestant Bor, *Oorsprongk, begin ende vervolg der Nederlandsche Oorlogen*, bd I, bl. 84. Amsterdam, 1679.

(4) In Bijlage gepubliceerd.

Aan de hand van dit zeer interessant dokument, kan worden verklaard dat in de kerk alle altaren werden vernield, en dat tien schilderijen werden medegenomen, waaronder die van het hoogaltaar tegen 800 gulden aan spaansche makelaars werd verkocht (1). Het sakramenthuis, het mooie doksaal tusschen het hoogkoor en de kerkbeuk, het orgel, het fraaie koorgestoelte, het metalen driifwerk en de kerkpoorten werden alle vernield (2). Het groote kruisbeeld boven het doksaal werd neergehaald (3). Het praalgraf van hertogin Isabella van Burgondië, echtgenoot van Karel den Stoute (4), werd geschonden (5); evenals de overige graftomben (6). Vermoedelijk werd ook het praalgraf van den gelukzaligen Walt-

(1) *In ipsa ecclesia demolita sunt omnia altaria ac inde compilarunt decem pictas tabulas, ex quibus illam quae aram maximam occupabat, vendiderunt octingentis Rhenensibus ac Hispaniam versus transmiserunt.* Damna, in Bijlage. Naar Papebroch, AA. SS., I. c., bl. 946, werd dat schilderij in Spanje in de koninklijke kapel ondergebracht. — Misschien wel verwart de steiler der Damna hier Beeldenstorm en Spaansche Furie.

(2) *Sacrarium, in quo Venerabile Eucharistiae Sacramentum et aliae Reliquiae ponebantur, et theatrum quod medio templo erat lapide mira arte felicissime sculpto et columnis sive pileis marmoreis substructis erectum, vulgo doxale nuncupatum, murum quoque quo chorus a reliquo templo secludebatur funditus subverterunt. Organa, subsellia et scamna omnia, valvas et impositos cancellos effregerunt et surripuerunt.* Damna, in Bijlage. Over doksaal en koorgestoelte spreekt ook Papebroch, *ibid.*, bl. 953. — Zie verder het bedrag der geroofde liturgische gewaden: Damna, in Bijlage. Misschien wordt echter in die enumeratie medegerekend de schade vanwege de Spaansche Furie en de latere rebellen geleden.

(3) Zooals blijkt uit het opschrift onder het herstelde kruis aangebracht in 1585: *Qui me defecit anno MDLXVI, me refecit anno MDLXXXV.* Diercxens, o. c., bd VI, bl. 195; Génard, *Verhandeling*, bl. 32; Papebroch, *ibid.*, bl. 946.

(4) "Anno 1465 obiit et huc delata ad sepulturam fuit Ducissa Isabella, cui deinde in choro ante altare, ex nigro marmore, monumentum grande erigi fecit Maria filia." Papebroch, *ibid.*, bl. 943.

(5) Uit een brief van Morillon aan Granvelle, d. d. 15 Sept. 1566: *Il me souvient si j'ay adverti Vostre Ill^{me} Seigneurie que la sculpture de la duchesse de Bourgoigne, espouse du duc Charles, qu'estoit une fille de Bourbon, at esté violée en l'église de Saint-Michel d'Anvers.* Corr. du Card. Granvelle, uitg. Pouillet, bd I, bl. 461-462. Papebroch, I. c., bl. 943 zegt dat het praalgraf werd "aeneo epitaphii limbo per circuitum tumbae, cui ipsamet aenea tota superjacet, spoliatum ab iconoclastis. Quorum tamen furori superstites ac postea reperti statunculi tres aenei restituti sunt; manus vero truncatas suppleri novis aptatis manibus curavit D. Paschalis Van Gessel, sacrista et meus olim condiscipulus".

(6) "Cetera si qua fuerunt procerum hic sepultorum cenotaphia sustulit furor iconoclastorum." *Ibid.*, bl. 943.

man, eersten abt van S. Michiels, geschonden (1).

Hieruit moge blijken dat de S. Michielsabdij ruim haar aandeel hoefde te dragen in de verliezen van den Beeldstorm (2), en dat een ooggetuige terecht noteerde dat de beeldstormers het "schandelyck maecten tot Sinte Michiels" (3).

Den volgenden dag, 21 Augustus, wilde het gepeupel zijn snooden arbeid herbeginnen en vernielen wat den vorigen nacht was gespaard geworden. Reeds stond een menigte aan de Sint-Michielsabdij vergaderd, en reeds werden de klokken geluid ten teken van samenkomst, toen een compagnie gewapende gilden de abdij kwam ontzetten, de aldaar opgehoopte geroofde goederen aanslaan en de wacht optrekken om verdere spoliatie te voorkomen (4).

Naar aanleiding van den Beeldenstorm dienden de hervormde predikanten bij het Antwerpsch magistraat een rekwest in tot het bekomen van kerken ten behoeve van hun eeredienst. Door akt van 23 Augustus antwoordde het magistraat dat de hervormden alvast vier kerken onberoerd moesten laten, nl. O. L. V., S. Joris, S. Jakobs

(1) Althans, Greve hernieuwde in 1575 het grafschrift. Papebroch, l. c., bl. 947.

(2) Ook de parochiekerken van S. Michiels in de omstreken van Antwerpen leden van den Beeldenstorm. Te Deurne meldt de kerkrekening dat *alle de Santen afgeworpen waren ende de parochiaen* [Laurentius Bax] *naer Bruesselle trok omme er te vernemene naer de ornamenten die de geusen hadden genomen*. J. B. Stockmans, *Deurne en Borgerhout*, bl. 272.

(3) Willem Sylvius, *Cort Verhael van den Beeldenstorm in 't Beernaerts*, uitg. Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, bd. X, bl. 19. In een brief aan Granvelle, d. d. 25 Augustus 1566, noteert Morillon: *Le mesme s'est faict en l'abbaye de Saint Michel... et l'on me dict que l'on ne trouveroit en toute la ville ung habit pour dire messe*. Corr. Card. Granvelle, uitg. Pouillet, bd I, bl. 428.

(4) Uit de *Verantwoordinge* van het Antwerpsch Magistraat vóór Alva: *Ende gelyck ten selven tyde* [21 Augustus] *vóór noene inde abdy van S. Michiels groote menichte van volcke was vergederende ende de quaetwillige de clocke aldaar waren treckende ende het volck daarmede derwaerts convocerende, heeft die Borgemeestere met eenige vander Weth, schutters ende andere goede borgeren ende ingesetenen deselve vuyter voers abdyen doen vertrecken, het trecken vande clocken doen benemen ende voerder brisement belet, ende van daer nyet gescheyden zy en hebben de gerooffte goeden die aldaer gehoopt lagen in bewaerder handt genegen, ende dien nacht ende avont aldaer zeker goede wachte gestelt om voedere brekinge of spoliatie te verhueden ende van der plaetsen verzekert te zyne, oft die quaetwillige die hadden willen innemen*. Uitg. Génard, *Antwerpsch Archievenblad*, bd. X, bl. 136.

en S. Michiels (1). De gereformeerden besloten hieruit dat de overige kerken hun impliciet waren gegund, en ze begonnen er dan ook af en toe te prediken; doch, door ordonnantie van den Prins van Oranje werden hun vooralsnog alle kerken ontzegd.

(Vervolgt)

Averbode

E. VALVEKENS

(1) *...outre les temples de Notre-Dame, et S. George..., on se veuille pareillement, pour le présent, abstenir de deus autres a scavoir de S. Jacques et S. Michiel.* Uitg. Diercxsens, o. c., bd. IV, bl. 332.